

Sale of Rights in Iranian Law and Imamiyyah Jurisprudence with Reference to Imam Khomeini's View

Mohammad Hossein Taghipour Darzi Naghibi¹, Abolfazl Ghahari², Mehرداد Pakzad³, Mahdi Taleghan Ghaffari⁴

1. Assistant Professor of Private Law, Faculty of Law, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.
2. Assistant Professor of Islamic Jurisprudence and Law, Tonekabon Branch, Islamic Azad University, Tonekabon, Iran.
3. PhD student in Private Law, Faculty of Law, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.
4. PhD student in Private Law, Faculty of Law, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Article Info	Abstract
Article type: Research article Article history: Received: May 21, 2024 Received in revised form: July 22, 2024 Accepted: September 17, 2024 Published online: July 21, 2025 Keywords: Tangible objects (A'yān), Sale of rights (Bay' al-Haqq), Rights (Haqq), Customary practices of rational individuals ('Urf-i 'uqalā'), Subject matter of sale (Mabī'). *Corresponding author: 290868@iau.ir	This article examines the possibility of considering "rights" as the subject matter (mabī') in a contract of sale (bay'). Despite Article 338 of the Iranian Civil Code defining bay' as "the transfer of a tangible object ('ayn) for a known consideration," which is derived from the predominant view of Imamiyyah jurists, modern life demands and the development of intangible rights (such as goodwill, copyright, and shares) necessitate a re-evaluation of this definition. Using a descriptive-analytical method and examining jurisprudential and legal arguments, the article demonstrates that the classical juristic view limiting the subject matter of sale to "tangible objects" faces significant challenges. It is argued that bay' is an "approved matter" (amr-e emdā'i) and subject to customary practices ('urf-i 'uqalā'), with no explicit restriction in the Qur'an or Sunnah requiring the subject matter to be a tangible object. In this context, the pioneering view of Imam Khomeini, who, relying on the customary nature of bay' and the exchange of "entitlements" (whether ownership or rights), validates the sale of rights, is elaborated as the preferred opinion. In positive law, although some jurists rely on the literal wording of Article 338, the enactment of subsequent specific laws (such as stock market and goodwill regulations) and the principle of permissibility (ibāḥah) allow for a broader interpretation. Consequently, the article refutes the claim of consensus (ijmā') and critiques the arguments of opponents, accepting the validity of the sale of rights and proposing that the term "tangible object" ('ayn) in Article 338 of the Civil Code be replaced with "property" (māl) to align with evolving customs and societal needs.
Cite this article: Haghghat Taghipour Darzi Naghibi, M. H. , Ghahari A., Pakzad, M. & Taleghan Ghaffari, M. (2025). Sale of Rights in Iranian Law and Imamiyyah Jurisprudence with Reference to Imam Khomeini's View. <i>Matin Research Journal</i>, 27 (107), 1-16. https://doi.org/10.22034/matin.2024.415293.2201 © The Author(s). Publisher: Research Institute of Imam Khomeini and Islamic. This is an open-access article distributed under the CC BY (license http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).	

Introduction

As a social being, humans have diverse needs that compel them to accept laws while living in society. These laws not only guarantee social order but also serve as a foundation to protect individuals against potential abuses. Among the numerous contracts that humans deal with throughout their lives, the “contract of sale” (‘aqd al-bay’) holds a special status; to the extent that many general rules of contracts have been formed considering the importance of this specific contract. Human needs are dynamic phenomena that transform over time. What was of little importance or even non-existent in one era may become vital in another. In this regard, rapid technological advancements and social developments have brought greater prominence to a concept known as the “sale of a right” (bay’ al-ḥaqq). Instances such as the buying and selling of water, electricity, and gas utility connections, internet subscriptions, business goodwill (Sarghofli), company shares, or even “timesharing” are recognized as sales (bay’) in societal custom (al-‘urf). However, Article 338 of the Iranian Civil Code, inspired by the opinions of jurists (al-fuqahā’), considers sale to encompass only “tangible objects” (al-a’yān). Among Imamiyyah jurists (fuqahā’ al-Imāmiyyah), most early scholars emphasized that the subject matter of sale (al-mabī’) must be a tangible object, with some even claiming a consensus (ijmā’) on this matter. However, Imam Khomeini, as one of the later jurists opposed this view and presented novel arguments, which have found supporters among contemporary jurists. In the field of law, this issue is also disputed, and legal scholars, citing various reasons, have put forward different opinions.

This article strives to provide a precise analysis of this challenge by examining jurisprudential and legal opinions, and ultimately, to explain the preferred viewpoint based on substantiated evidence. It is worth mentioning that many legal scholars have not addressed this issue independently; therefore, this research constitutes a step towards filling this gap.

Research Method

In the present research, a descriptive-analytical method has been employed. The authors, through the deep study and examination of related jurisprudential and legal sources, including books and articles, and through the profound analysis of the opinions and approaches of jurists and legal doctrine, have explained the concepts and theoretical foundations of the subject. While elaborating on the different approaches related to the discussed topics, they have used a deductive method (al-tarīqah al-istinbāṭiyyah) to extract results and present suitable solutions regarding the discussed problem.

Findings

The disagreement among jurists (al-fuqahā’) also exists among legal scholars (al-ḥuquqiyyūn). The disagreement between these groups stems from the apparent wording of Article 338 of the Civil Code. Some, citing the enactment of specific laws subsequent to the Civil Code—such as stock market laws, articles of the Commercial

Code, and the Amending Bill for Joint-Stock Companies, etc.-have claimed the implicit abrogation (al-naskh al-dimnī) of Article 338 of the Civil Code. It seems the claim of abrogation (al-naskh) is not acceptable; however, one can claim specification (al-takḥṣīs) regarding the subsequent laws. Nevertheless, based on arguments including the principle of permissibility (aṣl al-ibāḥah), the lack of restriction in legal texts for the sale of rights (bayʿ al-ḥaqq), the acceptance of instances of the sale of rights in laws, and due to the existing disagreement, according to Article 167 of the Constitution-which refers to jurisprudential sources-and due to the emergence of new issues such as timeshare sales, we should refer to the opinion of contemporary jurists, including Imam [Khomeini] and others who share his view, who have accepted the sale of rights because sale is a customary matter (amr ʿurfī).

Conclusion

Property (al-māl) in its definition includes financial rights (al-ḥuqūq al-māliyyah) as well, and property is not exclusive to tangible objects (al-aʿyān); rather, it encompasses both material and non-material assets. This definition highlights the increasing importance of non-material matters in human life due to the existence of things like water, electricity, gas, telephone, and internet subscriptions; timesharing or al-bayʿ al-zamānī; intellectual property (al-milkiyyah al-fikriyyah); business goodwill; the sale of shares; and stock market trading. God Almighty, in the noble verse “Allah has permitted sale” (aḥalla Allāh al-bayʿ), has not limited sale to tangible objects. Sale is an approved matter (amr imdāʾī) in Islam, not an originally established religious reality (ḥaqīqah sharʿiyyah taʾsīsiyyah). Jurists disagree regarding the permissibility of a right (al-ḥaqq) being the subject matter of a sale (mabīʿ), and this disagreement stems from the definition provided for sale. The primary cause of this disagreement between early and later jurists originates from the evolving customary practice of rational individuals (ʿurf al-ʿuqalāʾ) regarding the subject matter of sale over time.

We propose to the legislator to amend the word “tangible object” (ʿayn) in Article 338 of the Civil Code to the word “property” (māl).

رتال جامع علوم انسانی

بیع حق در حقوق ایران و فقه امامیه با رویکردی به نظر امام خمینی (س)

محمدحسین تقی پور درزی نقیبی^۱ | ابوالفضل قهاری^۲ * | مهرداد پاکزاد^۳ | مهدی طالقان غفاری^۴

۱. استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
۲. استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، واحد تنکابن، دانشگاه آزاد اسلامی، تنکابن، ایران.
۳. دانشجو دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
۴. دانشجو دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
این مقاله به بررسی امکان قرار گرفتن «حق» به عنوان مبیع در عقد بیع می‌پردازد. با وجود تعریف ماده ۳۳۸ قانون مدنی ایران از بیع به عنوان «تملیک عین به عوض معلوم» که برگرفته از دیدگاه مشهور فقهای امامیه است، نیازهای نوین زندگی و توسعه حقوق غیرمادی (مانند سرقتی، حق تألیف و سهام) بازنگری در این تعریف را ضروری ساخته است. مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با بررسی ادله فقهی و حقوقی، نشان می‌دهد که دیدگاه مشهور فقهای متقدم مبنی بر انحصار مبیع به «عین» با چالش‌های جدی روبروست. استدلال شده که بیع یک «امر امضایی» و تابع عرف عقلاست و در کتاب و سنت قیدی بر عین بودن مبیع وجود ندارد. در این میان، دیدگاه پیشگامانه امام خمینی که با تکیه بر ماهیت عرفی بیع و تبادل «اضافات» (اعم از مالکیت یا حق)، صحت بیع حق را اثبات می‌نماید، به عنوان نظر برگزیده تبیین می‌گردد. در حقوق موضوعه نیز اگرچه برخی حقوقدانان به ظاهر ماده ۳۳۸ استناد می‌کنند؛ اما تصویب قوانین خاص متأخر (مانند قوانین مربوط به بورس و سرقتی) و اصل اباحه، امکان تفسیری گسترده‌تر را فراهم می‌آورد. در نتیجه، مقاله با رد ادعای اجماع و نقد ادله مخالفان، صحت بیع حق را پذیرفته و پیشنهاد می‌کند واژه «عین» در ماده ۳۳۸ قانون مدنی به «مال» تغییر یابد تا همگام با تحولات عرفی و نیازهای جامعه باشد.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۳/۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۵/۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۲۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۴/۳۰ کلیدواژه‌ها: اعیان، بیع حق، حق، عرف عقلا، مبیع. * نویسنده مسئول: 290868@iau.ir
استناد: تقی پور درزی نقیبی، محمدحسین، قهاری، ابوالفضل، پاکزاد، مهرداد و طالقان غفاری، مهدی (۱۴۰۴). بیع حق در حقوق ایران و فقه امامیه با رویکردی به نظر امام خمینی (س). پژوهشنامه متین، ۲۷ (۱۰۷)، ۱-۱۶. https://doi.org/10.22034/matin.2024.415293.2201 ناشر: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی. © نویسندگان.	
پژوهشنامه متین / سال بیست و هفتم / شماره صد و هفتم / تابستان ۱۴۰۴ / صص ۱۶-۱	

مقدمه

انسان به‌عنوان موجودی اجتماعی، برای تنظیم روابط و دریافت حمایت در برابر هم‌نوعان خود، نیازمند قوانینی با ضمانت اجرا است. عقد بیع، به دلیل کاربرد گسترده‌اش، از مهم‌ترین عقود به شمار می‌رود. عقدی که به دلیل اهمیتش، احکام و قواعد عمومی قراردادهای اغلب در پرتو آن تبیین می‌شوند. نیازهای بشر به‌مرور زمان دگرگون شده و امری که در مقطعی کم‌اهمیت یا حتی مفقود بوده، در دوره‌ای دیگر پررنگ و اساسی می‌گردد (قهاری و طالقان غفاری و نعمتی، ۱۴۰۰، ص. ۳۴۷). یکی از مسائلی که به موازات پیشرفت سریع فناوری و توسعه جوامع، بیش‌ازپیش اهمیت یافته، «بیع حق» است. حقوقی مانند انشعابات آب، برق، گاز، تلفن، اشتراکات اینترنتی، بیع زمانی (تایم شرینگ)، سرقتی، سهام شرکت‌ها و بورس از مصادیقی هستند که در عرف امروز، موضوع خرید و فروش قرار می‌گیرند؛ حال آنکه تعریف مندرج در ماده ۳۳۸ قانون مدنی ایران، بیع را مختص «اعیان» دانسته است. این تعریف که از فقه امامیه اقتباس شده، این برداشت را به ذهن متبادر می‌سازد که مبیع تنها می‌تواند عین باشد. در فقه، اکثر فقهای امامیه بر عین بودن مبیع تأکید کرده‌اند و برخی حتی ادعای اجماع نموده‌اند با وجود این، در میان فقهای متأخر، امام خمینی با این تعریف مشهور مخالفت ورزیده و استدلال‌های متقنی ارائه نموده است نظر ایشان در بین فقهای معاصر که غالباً از شاگردان یا متأثران از وی هستند، طرفدارانی دارد. در میان حقوقدانان نیز در این خصوص اختلاف نظر وجود دارد و هر گروه با استدلال‌های خود به موضوع پرداخته‌اند.

۱. پیشینه

پیش‌ازاین، پژوهش‌هایی به مسئله بیع حق پرداخته‌اند که اگرچه مفید بوده‌اند، اما هرکدام با کاستی‌ها یا محدودیت‌هایی روبرو هستند. شناسایی این نقاط، جایگاه و نوآوری مقاله حاضر را روشن می‌سازد.

اشکالات تحقیقات پیشین:

۱. رویکرد سلبی صرف: پژوهش‌هایی مانند مقاله شریف و جعفری خسروآبادی (۱۳۹۴) با عنوان «چالش‌های نظری بیع حق»، به‌درستی به چالش‌های نظری اشاره کرده‌اند؛ اما نهایتاً به این نتیجه بسنده کرده‌اند که «بر اساس قوانین موجود امکان بیع حق وجود ندارد و

قانون‌گذار می‌بایست در این خصوص تعیین تکلیف کند». این دیدگاه، بیشتر یک رویکرد سلبی و انتقادی است و راهکار حقوقی-فقهی عملی برای حل این تعارض در بستر قوانین و منابع موجود ارائه نمی‌دهد.

۲. عدم تبیین راهکار در حقوق موضوعه: عمده تمرکز تحقیقات پیشین بر مبانی فقهی بوده و کمتر به این مسئله پرداخته شده که چگونه می‌توان در چهارچوب نظام حقوقی ایران- با وجود ماده ۳۳۸ قانون مدنی- به صحت بیع حق رأی داد. آن‌ها شکاف بین نظریه فقهی و اجرای حقوقی را به‌طور کامل پُر نکرده‌اند.

۳. عدم پرداخت عمیق به دیدگاه‌های نوین فقهی: اگرچه مقاله وزیری و یوسفی (۱۳۹۹) با عنوان «باز پژوهی مبانی فقهی بیع حقوق مالی در فقه مذاهب اسلامی» به مقایسه‌ای ارزشمند بین مذاهب اسلامی پرداخته و از نظرات فقهای قائل به صحت در امامیه دفاع کرده است؛ اما تحلیل عمیق و استدلال‌محور دیدگاه امام خمینی به‌عنوان محور اصلی حل مسئله و تأثیر آن بر فقها و حقوقدانان معاصر، در کانون توجه آن قرار نگرفته است.

۴. عدم ارائه پیشنهاد مشخص تقنینی: بسیاری از تحقیقات به انتقاد از وضع موجود پرداخته‌اند؛ اما پیشنهاد مشخصی برای اصلاح قانون ارائه نداده‌اند.

این مقاله با آگاهی از کاستی‌های فوق، درصدد است تا با رویکردی ایجابی و راهبردی به مسئله بیع حق بپردازد. نوآوری این پژوهش در موارد زیر خلاصه می‌شود:

۱. تبیین راهکار عملی در حقوق موجود: این مقاله صرفاً به بیان مشکل بسنده نکرده و با تلفیق استناد به اصل ۱۶۷ قانون اساسی، اصل صحت قراردادها و تبیین دیدگاه فقهای معاصر، راهکاری عملی برای قضات و حقوقدانان جهت احراز صحت بیع حق در محاکم، حتی بدون نیاز به اصلاح فوری قانون، ارائه می‌دهد.

۲. محوریت دادن و بسط دیدگاه امام خمینی: تحلیل و بسط نظریه «تبدیل اضافات» امام خمینی به‌عنوان مبنایی مستحکم برای شکستن انحصار عین از مبیع، از وجوه متمایز این تحقیق است. این مقاله نشان می‌دهد چگونه این دیدگاه می‌تواند پل ارتباطی بین فقه پویا و نیازهای معاصر باشد.

۳. ارائه پیشنهاد تقنینی مشخص: این پژوهش به صورت مشخص و شفاف، پیشنهاد اصلاح ماده ۳۳۸ قانون مدنی را با جایگزینی واژه «عین» با «مال» ارائه می‌کند و متن دقیق پیشنهادی را نیز در برمی‌گیرد.

۴. پاسخگویی به یک خلأ کاربری: این مقاله مستقیماً به تقابل بین عرف جدید و نص قانون قدیمی پاسخ می‌گوید و با نگاهی فراتر از بحث نظری، در پی حل یک معضل حقوقی-اجتماعی در عمل است.

بر این اساس، این مقاله در پی پر کردن خلأهای یادشده و ارائه تحلیلی است که هم از منظر نظری عمیق و هم از جنبه کاربردی راهگشا باشد.

۲. مبانی مفهومی

برای ورود به بحث اصلی، تبیین مفاهیم کلیدی زیر ضروری است: بیع، عین، حق و مال.

۲-۱. تعریف بیع

بیع در لغت به معنای دادن مبیع و گرفتن ثمن تعریف شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۴، ص. ۱۵۵). فقها بیع را ایجاب و قبولی دانسته‌اند که بر انتقال مالکیت در برابر عوض معلوم دلالت کند (شهید ثانی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص. ۲۲۱؛ علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص. ۵؛ محقق حلی، ۱۴۰۸، ج ۲، ص. ۷). باین حال، نظر مشهور و نزدیک به اجماع، عین بودن مبیع است (نجفی، ۱۴۱۸، ج ۲۲، ص. ۲۰۸). برخی مفسران شیعه و اهل سنت، در تفسیر آیه ۲۵۴ سوره بقره، «بیع» را گاهی به معنای فروختن و گاهی خریدن معنا کرده‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص. ۴۹۲؛ طبرسی، بی‌تا، ج ۳، ص. ۱۰۵؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص. ۲۵۷؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۳، ص. ۳). قانون مدنی ایران نیز به تبعیت از فقه، در ماده ۳۳۸، بیع را «تملیک عین به عوض معلوم» تعریف کرده است. از ظاهر این تعریف، اوصاف تملیکی، معوض و عین معین بودن مبیع استنباط می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۱، ص. ۲۹).

۲-۲. تعریف عین

با توجه به نقش محوری مفهوم «عین» در تعریف بیع، تبیین این مفهوم ضروری است.

برخی حقوقدانان، اموال دارای وجود خارجی و قابل درک به وسیله حس لامسه را «عین» می‌نامند و این لفظ را معمولاً در مقابل منفعت به کار می‌برند (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ص. ۳۷؛ امامی، ۱۳۸۵، ص. ۲۸). برخی دیگر چهارعنصر برای عین برشمرده‌اند: ۱. مالی از اموال (منقول یا غیرمنقول) خواه ملک کسی باشد خواه نه؛ ۲. قابل تقویم به پول؛ ۳. وجود خارج از ذمه (پس دین خارج می‌شود، ولی شامل نام و علامت تجاری می‌شود)؛ ۴. هدف بودن، نه وسیله (پس اسکناس عین نیست، اما سکه طلا و نقره عین است) (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۸، ص. ۴۴۴). برخی فقها نیز عین را چیزی تعریف کرده‌اند که در خارج دارای ابعاد سه‌گانه (طول، عرض و عمق) باشد (خویی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص. ۱۶). با توجه به مواد ۳۳۸ و ۳۴۱ قانون مدنی، بیع به اقسام عین معین، کلی در معین و کلی فی الذمه تقسیم می‌شود.

۲-۳. تعریف حق

«حق» در لغت به معنای راست و درست و در مقابل باطل است (دهخدا، ۱۳۹۰، ج ۱، ص. ۱۰۳۴). در حقوق مدنی، حق نوعی از مال در مقابل عین، دین، منفعت و انتفاع به کار رفته است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۳، ص. ۲۱۶). برخی فقهای معاصر، حق را نوعی مالکیت با درجه ضعیف‌تر دانسته‌اند و تفاوت آن با مالکیت تام را در شدت و ضعف سلطنت می‌دانند (خویی، ۱۴۱۴، ج ۶، ص. ۱۴۰). به عبارت دیگر، حق و ملک هر دو نوعی سلطنت هستند که مالکیت در بالاترین درجه و حق در نازل‌ترین مرتبه آن قرار دارد (امام خمینی، ۱۴۲۱، ج ۱، ص. ۳۹).

۲-۴. تعریف مال

اگرچه واژه «مال» در قوانین ایران کاربرد فراوانی دارد، ولی قانون‌گذار از ارائه تعریف دقیقی از آن خودداری کرده است. برخی این امر را از نقایص قانون دانسته‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۸، ص. ۳۲). حال آنکه برخی دیگر آن را امتیازی می‌شمارند که مانع محدودیت در پاسخگویی به نیازهای متغیر جامعه می‌شود (صادقی نشاط، ۱۳۷۶، ص. ۴۰). به هر ترتیب، مال در حقوق معمولاً به چیزی اطلاق می‌شود که دارای دو شرط باشد: مفید بودن و قابلیت رفع نیازهای مادی یا معنوی و قابل اختصاص یافتن به شخص

یا ملت (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ص. ۹). برخی نویسندگان معاصر، به پیروی از نظر امام خمینی، هر اثر فکری دارای مالیت یا سودمندی را مال می‌دانند (موسوی بجنوردی و حسینی نیک، ۱۳۹۴، ص. ۴۵). برخی فقها، مالکیت را یک اعتبار عقلایی است (امام خمینی، ۱۴۲۱، ج ۱، ۴۴) و برخی دیگر، مالیت را منوط به منفعت حلال می‌دانند (خویی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص. ۴). با توجه به اصل ۱۶۷ قانون اساسی و عدم تعریف قانونی، باید به منابع معتبر فقهی رجوع کرد که در آن‌ها، مال عموماً به چیزی که دارای سودمندی حلال باشد و عرف آن را مال بدانند، اطلاق می‌شود. عرف امروز، مال را شامل اموال مادی و غیرمادی (مانند حق) می‌داند.

۳. قرار گرفتن حق به عنوان ثمن

در مورد اینکه آیا حق می‌تواند ثمن قرار گیرد، دیدگاه‌ها متفاوت است. برخی معتقدند ثمن ممکن است منفعت یا عمل باشد البته اگر عمل را مال بدانیم؛ یعنی هیچ حقی از حقوق نمی‌تواند به‌عنوان ثمن قرار گیرد، زیرا حق از سه حالت خارج نیست: ۱. حقوق غیرقابل معاوضه (مانند ولایت و حضانت) که مال نیستند؛ ۲. حقوق مالی غیرقابل انتقال (مانند حق شفعه)؛ ۳. حقوق قابل انتقال (مانند حق تحجیر) که در عقد صلح قابل معاوضه است، نه در بیع (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۳، صص. ۸-۹). برخی بر این که عوض می‌بایست ارزش مالی داشته باشد ایراد گرفته‌اند و نظرشان بر این است که لزومی بر مالیت عوض بیع وجود ندارد و آنچه الزامی است عوض داشتن در مقابل مبیع است و مثال آن را مبادله یک عین در قبال یک جبه گندم آورده‌اند (طباطبایی قمی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص. ۳). حقوقدانان با استناد به اینکه ماده ۳۳۸ قانون مدنی قیدی برای ثمن نیاورده، معتقدند هر چیزی که مال محسوب شده و قابلیت نقل و انتقال داشته باشد - اعم از عین، منفعت یا حق - می‌تواند ثمن واقع شود (بروجردی عبده، ۱۳۹۷، ص. ۱۵۴؛ کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۱، ص. ۳۳۹؛ شهیدی، ۱۳۹۰، ص. ۱۳). در فقه، اگرچه برخی برای ثمن شرط ارزش مالی قائل نیستند، اما در نظام حقوقی، با توجه به عمومیت مفهوم مال، امکان قرارگیری حق به‌عنوان ثمن وجود دارد.

۴. نظر فقها در خصوص قرار گرفتن حق به عنوان مبیع

در خصوص قرار گرفتن حق به عنوان مبیع، بین فقها اختلاف نظر وجود دارد. اکثراً با دلایلی با این موضوع مخالف هستند و حتی ادعای اجماع هم کرده‌اند. برخی با پیشگامی امام خمینی، با نظر گروه اول مخالفت کرده و به رد نظرات گروه نخست برخاسته‌اند و با ادله از کتاب و سنت و زیر سؤال بردن اجماع ادعایی، صحت بیع حق را اثبات نموده‌اند. در این قسمت به این موضوعات طی سه قسم مخالفین و موافقین بیع حق و نظر امام خمینی به صورت مستقل پرداخته می‌شود:

۴-۱. ادله موافقین بیع حق

موافقان به دلایلی چند استناد می‌کنند:

• **روایات:** در برخی روایات، واژه «بیع» در مورد غیر عین به کاررفته است، مانند روایت فروش «خدمت عبد» (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۷) و روایت فروش «حق سکونت»^۲ (شیخ طوسی، ۱۳۶۵، ج ۷، ص ۱۳۰).

۱. «مَحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ أَبَانَ عَنْ أَبِي مَرْثَمَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ^(ع) قَالَ: سِئِلُ عَنْ رَجُلٍ يُعْتِقُ جَارِيَتَهُ عَنْ دُبُرٍ أَيْطُلُهَا إِنْ شَاءَ أَوْ يَتَكَبَّرُهَا أَوْ يَبِيعُ خَدْمَتَهَا حَيَاتَهَا فَقَالَ: أَيُّ ذَلِكَ شَاءَ فَعَلْ؛ محمد بن حسن به سندش از حسین بن سعید، از فضاله، از ابان، از ابی مرثم، از ابی عبدالله (امام صادق علیه السلام) روایت کرده که فرمود: از مردی که کنیزش را به شرط «عَنْ دُبُرٍ» آزاد می‌کند پرسیدند: آیا هرگاه بخواهد می‌تواند با او همبستر شود؟ یا او را به ازدواج خود درآورد؟ یا در طول زندگی خود، خدمت او را بفروشد؟ امام^(ع) فرمود: هر یک از این کارها را که بخواهد، می‌تواند انجام دهد (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۳، ص ۱۱۹).

۲. «سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ فِي يَدِهِ دَارٌ لَيْسَتْ لَهُ وَ لَمْ تَزَلْ فِي يَدِهِ وَ يَدِ آبَائِهِ مِنْ قَبْلِهِ قَدْ أَعْلَمَهُ مَنْ مَضَى مِنْ آبَائِهِ أَنَّهَا لَيْسَتْ لَهُمْ وَ لَا يَدْرُونَ لِمَنْ هِيَ فَيَبِيعُهَا وَ يَأْخُذُ نَمَتَهَا قَالَ مَا أَحْبُّ أَنْ يَبِيعَ مَا لَيْسَ لَهُ قُلْتُ فَإِنَّهُ لَيْسَ يَعْرِفُ صَاحِبَهَا وَ لَا يَدْرِي لِمَنْ هِيَ وَ لَا أَظُنُّه يَجِيءُ لَهَا رَبٌّ أَبَدًا قَالَ مَا أَحْبُّ أَنْ يَبِيعَ مَا لَيْسَ لَهُ قُلْتُ فَيَبِيعُ سُكَّانَهَا أَوْ مَكَانَهَا فِي يَدِهِ فَيَقُولُ لِصَاحِبِهِ أَيْعُكُ سُكَّانِي وَ تَكُونُ فِي يَدِكَ كَمَا هِيَ فِي يَدِي قَالَ نَعَمْ يَبِيعُهَا عَلَيَّ هَذَا؛ از امام^(ع) پرسیدم درباره مردی که خانه‌ای در دست اوست که مالک آن نیست و این خانه همواره در دست او و پدرانش قبل از او بوده است و پدران گذشته‌اش به او اطلاع داده‌اند که این خانه مال آنان نیست و نمی‌دانند مالک آن کیست. آیا می‌تواند آن را بفروشد و قیمتش را بگیرد؟ امام^(ع) فرمود: دوست ندارم که چیزی را که مال او نیست بفروشد. گفتم: اما او صاحبش را نمی‌شناسد و نمی‌داند مالک آن کیست و گمان نمی‌کنم که هرگز صاحبی برای آن پیدا شود. فرمود: دوست ندارم که چیزی را که مال او نیست بفروشد. گفتم: پس آیا می‌تواند «حق سکونت» یا «حق تقدم تصرف» آن را بفروشد؟ به این صورت که به خریدار بگوید: «من حق سکونت در این خانه را به تو می‌فروشم و این خانه در دست تو باشد، همان‌گونه که در دست من بوده است» فرمود: آری، می‌تواند آن را به این صورت بفروشد.

- **لغت:** اهل لغت، بیع را مبادله مال به مال تعریف کرده‌اند بدون آنکه آن را مختص عین بدانند (فیومی، بی تا، ص. ۶۹).
- **عمومات:** آیه «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» (بقره: ۲۷۵) بدون هیچ قیدی، بیع را حلال شمرده و محدوده آن را به عرف واگذار کرده است. از آنجا که بیع یک «حقیقت عرفیه» است، باید دید عرف عقلا در هر زمان چه چیزی را بیع می‌دانند.
- **نقد اجماع:** ادعای اجماع بر عین بودن مبیع از دو جهت خدشه‌پذیر است: اول، بسیاری از فقها به این شرط تصریح نکرده‌اند؛ دوم، در امور امضایی مانند بیع، باید به عرف عقلا رجوع کرد و شارع قید خاصی نیاورده است (فاضل لنکرانی، ۱۳۹۴، جلسه ۸).
- **صحت معاملات:** هر معامله‌ای که منفعت عقلایی داشته و منع شرعی نداشته باشد، صحیح است (موسوی بجنوردی و صباغی ندوشن، ۱۳۹۳، ص. ۶۴).

۲-۴. ادله مخالفین بیع حق

- مخالفان که مشهور فقهای متقدم را تشکیل می‌دهند، به دلایل زیر استدلال می‌کنند:
- **توجیه روایات:** استعمال واژه بیع در روایات مربوط به منفعت، مسامحی است (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۳، ص. ۷۰).^۱
- **تبادر:** از لفظ بیع، تملیک عین به ذهن متبادر می‌شود، نه تملیک حق یا منفعت (آخوند خراسانی، ۱۴۰۶، صص. ۴-۷).
- **اجماع:** بسیاری ادعای اجماع یا عدم خلاف در این مسئله کرده‌اند (خویی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص. ۳۰۹).

۱. برخی دیگر، برای توجیه این نظر، در خصوص معنی لغوی این گونه استدلال کرده‌اند که اهل لغت، در تعریف‌های لغوی خود یعنی غیر از تفسیر مترادف به مترادف، تعریف لفظی را ذکر می‌کنند مانند این که می‌گویند: عود، چوب است (میلانی، ۱۳۹۵، صص. ۸-۷).

۵. نظر امام خمینی

امام خمینی با ارائه تحلیلی نوین، ماهیت بیع را «تبدیل یا مبادله اضافات» می‌داند، نه صرفاً «تملیک عین». به باور ایشان، افراد نسبت به اموال، روابط اعتباری برقرار می‌کنند که در فقه «اضافه مالکیت» نامیده می‌شود. عقد بیع، وسیله‌ای برای تبادل این اضافات است، خواه از نوع مالکیت تام باشد یا از نوع حق (مانند حق اختصاص یا سرقفلی). عرف امروز به روشنی خرید و فروش حقوقی مانند حق آب و گل و سرقفلی را می‌پذیرد و در اطلاق واژه «بیع» بر آن‌ها تردیدی ندارد. ایشان ادعای اجماع مشهور را به دلیل اختلاف نظر فقها در معنای عرفی بیع، غیرقابل قبول می‌داند (امام خمینی، ۱۴۲۱، ج ۱، صص. ۳۲-۳۰). این دیدگاه را بسیاری از فقهای معاصر پذیرفته‌اند و برای پاسخگویی به مقتضیات زمان (مانند حقوق مالکیت فکری) ضروری دانسته‌اند.

برخی از همفکران امام، این‌گونه نظر داده‌اند: لفظ بیع نه از حقیقت متشرعه برخوردار است و نه از حقیقت شرعیه بلکه معنای آن عرفی است (گلپایگانی، ۱۳۹۹، ص. ۱۶). برخی دیگر، دلیل پذیرش بیع حق را فروش بعضی از حقوق مانند حق انشعاب برق، تلفن و سرقفلی می‌دانند که در حال حاضر متداول است و بر اساس عموماً کتاب و سنت بیع حق را صحیح می‌دانند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۵، ص. ۱۵). برخی دیگر از فقها نیز به دلیل مقتضیات زمان و وجود موضوعات جدیدی مانند حقوق مالکیت معنوی، تألیف، نشر و اختراع، فقیه را ملزم به بازنگری در حقیقت بیع می‌دانند و نتیجه این بازنگری پذیرش بیع حق است (سبحانی، ۱۴۱۹، ص. ۳۲۶). همان‌طور که گفته شد، امام از پیشگامان رد نظریه اختصاص مبیع به اعیان بوده و بعد از ایشان فقهای معاصر هم از این نظر حمایت کرده‌اند.

۶. نظر حقوق‌دانان در خصوص قرار گرفتن حق به عنوان مبیع

در حقوق نیز همانند فقه، دو دیدگاه اصلی وجود دارد.

۶-۱. ادله مخالفین بیع حق

این گروه با استناد به صراحت ماده ۳۳۸ قانون مدنی («تملیک عین»)، معتقدند مبیع باید

حتماً عین باشد و حقوق، منافع و انتفاعات را در برنمی‌گیرد (امامی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص. ۴۱۶؛ شهیدی، ۱۳۹۰، ص. ۱۳). این دیدگاه ریشه در نظر فقهای متقدم دارد.

۲-۶. ادله موافقین بیع حق

برخی معتقدند قانون‌گذار کلمه عین را جهت جلوگیری از تداخل با تعریف اجاره، در مقابل منفعت به کار برده است و آن را اعم از اموال مادی و غیرمادی می‌داند. وقتی قانون‌گذار در ماده ۳۵۰ قانون مدنی، بیع را به مفروز، مشاع، کلی در معین و کلی فی‌الذمه تقسیم می‌کند، معلوم می‌شود که قانون‌گذار در ماده ۳۳۸ قانون مدنی، کلمه عین را به معنای لغوی آن محدود نکرده است (قاسم‌زاده، ره‌پیک و کیانی، ۱۳۸۲، صص. ۱۳۴-۱۳۲). در مواد قانون مدنی، فروش حق مالی منع نشده است و در نظام حقوق مالی اصل بر اباحه و صحت عقود و معاملات حاکم است (گرگی، ۱۳۸۷، ص. ۴۱۴) در قوانینی که بعد از قانون مدنی، به تصویب رسیده به‌صراحت فروش حق را پذیرفته است مانند مواد ۷۸ و ۷۹ قانون تجارت و مواد ۳۴، ۳۵ و ۳۶ لایحه اصلاح قانون تجارت ۱۳۴۷، از آنجا که قانون تجارت ما، موادی به تعریف بیع تجاری اختصاص نداده است، لذا، مقررات قانون مدنی مربوط به بیع در حقوق تجارت حاکم است (کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۱، ص. ۳۰۸) برخی دیگر، به استناد ماده ۵ قانون اصلاحات اراضی مصوب ۱۳۴۷، درباره بیع قبوض اقساطی، ماده ۲۲ قانون تأسیس بورس اوراق بهادار مصوب ۱۳۴۵ و بیع سرقفلی ماده واحده مصوب ۱۳۶۵، به این نتیجه رسیده‌اند: با توجه به این مواد که ناسخ ماده ۳۳۸ قانون مدنی، است در حال حاضر در قوانین ما، بیع اختصاص به تملیک اعیان ندارد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۹، صص. ۲۶۵-۲۶۴) نظر اخیر خالی از اشکال نیست؛ زیرا نسخ ضمنی محسوب نمی‌شود بلکه تصویب این مواد تخصیصی بر برداشت از ماده ۳۳۸ قانون مدنی است.

نتیجه‌گیری

با بررسی دیدگاه‌های فقهی و حقوقی، نتایج زیر حاصل می‌شود:

۱. مفهوم «مال» در عرف امروز، شامل اموال غیرمادی و حقوق مالی می‌شود و انحصار آن به اعیان، با نیازهای پیچیده جامعه مدرن سازگار نیست.
 ۲. آیه شریفه «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» هیچ قیدی بر عین بودن مبیع وارد نکرده و بیع یک امر امضایی است که حدود آن را عرف عقلاً تعیین می‌کند.
 ۳. اختلاف نظر فقهای متقدم و متأخر در مسئله بیع حق، عمدتاً ناشی تفاوت در نگرش به عرف زمانه و توسعه مفهومی مال و معامله است.
 ۴. در نظام حقوقی، با استناد به اصل صحت قراردادها، عدم منع صریح قانونی و به‌ویژه با توجه به اصل ۱۶۷ قانون اساسی که مرجعیت منابع معتبر فقهی را در موارد سکوت یا اجمال قانون مقرر می‌دارد، باید به دیدگاه فقهای معاصر - به‌ویژه امام خمینی که بیع را «تبدیل اضافات» و شامل حقوق می‌دانند - تمسک جست.
- پیشنهاد:** به‌منظور رفع ابهام و هماهنگی با نیازهای جامعه و رویه قضایی، اصلاح ماده ۳۳۸ قانون مدنی و جایگزینی واژه «عین» با واژه فراگیرتر «مال» (به این شرح: «بیع عبارت است از تملیک مال به‌عوض معلوم») به قانون‌گذار پیشنهاد می‌شود.

منابع

- آخوند خراسانی، محمدکاظم (۱۴۰۶ ق). حاشیه‌المکاسب. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۴۲۱ ق). کتاب‌البیع. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امامی، سید حسن (۱۳۸۵). حقوق مدنی. تهران: انتشارات اسلامیه.
- انصاری، سید مرتضی (۱۴۱۵ ق). المکاسب المحرمه. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- بروجردی عبده، محمد (۱۳۹۷). حقوق مدنی. تهران: مجد.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۳). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.

- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۸). حقوق اموال. تهران: گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۸). فرهنگ عناصر شناسی. تهران: گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۹). مجموعه محشی قانون مدنی. تهران: گنج دانش.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). وسایل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البتیت علیه‌السلام.
- خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۴ ق). مصباح الفقاهه. قم: دارالفتحه الاسلامی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۹۰). فرهنگ دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۴ ق). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالعلم.
- سبحانی، جعفر (۱۴۱۹ ق). مصادر الفقه اسلامی و منابعه. بیروت: دار الاضواء.
- الشریف، محمدمهدی، جعفری خسروآبادی (۱۳۹۴). چالش‌های نظری بیع حق (تأملی بر امکان وقوع حق به‌عنوان مبیع یا ثمن در بیع). مطالعات حقوقی، ۷(۲)، ۱-۲۶.
- <https://doi.org/10.22099/jls.2015.3211>
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۴۱۰ ق). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة (المحشی - کلاتر). قم: کتاب‌فروشی داوری.
- شهیدی، مهدی (۱۳۹۰). حقوق مدنی ۶. تهران: مجد.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵). تهذیب الاحکام فی شرح المقنعه للشیخ المفید. تهران: دار الکتب العلمیه.
- صادقی نشاط، امیر (۱۳۷۶). حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار کامپیوتری. تهران: نشر سازمان برنامه‌وبودجه.
- طباطبایی قمی، سید تقی (۱۴۱۳ ق). عمدة المطالب فی التعليق علی المکاسب. قم: کتاب‌فروشی محلاتی.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. ترجمه محمدباقر موسوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (بی‌تا). ترجمه تفسیر مجمع‌البیان. ترجمه حسین نوری همدانی، تهران: فراهانی.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲ ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفه.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۴ ق). تذکرة الفقهاء. قم: مؤسسه آل‌البتیت علیهم‌السلام.

- فاضل لنکرانی، محمدجواد (۱۳۹۴/۷/۷). درس خارج فقه (دروس بیع / شرایط عوضین / جلسه ۸)، پایگاه اطلاع‌رسانی آیت‌الله لنکرانی.
<https://fazellankarani.com/persian/lessons/8657>
- فیومی، احمد بن محمد (بی‌تا). مصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی. قم: منشورات دار الرضی.
- قاسم‌زاده، سید مرتضی، ره پیک، حسن و کیانی، عبدالله (۱۳۸۲). تفسیر قانون مدنی. تهران: سمت.
- قهاری، ابوالفضل، طالقان غفاری، مهدی و نعمتی، احسان (۱۴۰۰). بررسی فقهی حقوقی تعارض قوانین ناشی از تعهدات قراردادی و غیر قراردادی حق اختراع. مطالعات فقه اقتصادی، ۳(۵)، ۳۴۵-۳۶۱. <https://doi.org/10.22034/ejs.2022.333704.1192>
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۰). اموال و مالکیت. تهران: میزان.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۱). عقود معین. تهران: سهامی انتشار.
- گرجی، ابوالقاسم (۱۳۸۷). حقوق معنوی - مجموعه مقالات. تهران: سمت.
- گلپایگانی، سید محمدرضا (۱۳۹۹). بلغة الطالب فی تعلیق علی بیع المکاسب. قم: چاپخانه خیام.
- محقق حلّی، نجم‌الدین، جعفر بن حسن (۱۴۰۸ ق). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۵ ق). انوار الفقاهه - کتاب البیع. قم: منشورات مدرسه امام علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام.
- موسوی بجنوردی، سید محمد و مریم صباغی ندوشن (۱۳۹۳). شرط مالیت عوضین در صحت معاملات با رویکردی بر نظر امام خمینی (س). پژوهشنامه متین، ۱۶(۶۵)، ۴۵-۶۶.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1393.16.65.3.6>
- موسوی بجنوردی، سید محمد، سید عباس حسینی نیک (۱۳۹۴). ماهیت ملک و مالکیت در اموال فکری با رویکردی به نظر امام خمینی (س). پژوهشنامه متین، ۱۷(۶۷)، ۲۳-۴۸.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1394.17.67.2.6>

- میلانی، سید محمد و حسینی، هادی (۱۳۹۵). محاضرات فی الفقه الامامیه - کتاب البيع. مشهد: چاپ و نشر دانشگاه فردوسی.
- نجفی، محمدحسن (۱۴۱۸ ق). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- وزیری، مجید و یوسفی، مرتضی (۱۳۹۹). باز پژوهی مبانی فقهی بیع حقوق مالی در فقه مذاهب اسلامی. فقه مقارن، ۸(۱۵)، ۱۹۹-۲۲۴.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23221976.1399.8.15.8.1>

References

- Akhund Khorasani, M. K. (1986). *Hashiyat al-Makasib*. Tehran: Ministry of Culture & Islamic Guidance, Printing and Publications Organization. [In Arabic]
- Allamah Hilli, H. Y. (1993). *Tadkhirat al-Fuqaha*. Qom: Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Alsharif, M. M. & Jafari Khosro Abadi, N. (2015). Theoretical challenges of sale of rights: A reflection on the possibility of right as consideration in sale. *Journal of Legal Studies*, 7(2), 1-26. <https://doi.org/10.22099/jls.2015.3211>
- Ansari, S. M. (1994). *Al-Makasib al-Muharramah*. Qom: World Congress in Commemoration of the Great Shaykh al-Ansari. [In Arabic]
- Boroujerdi Abdoh, M. (2017). *Civil Rights*. Tehran: Majd. [In Persian]
- Dekhoda, Ali Akbar. (2011). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Emami, H. (2005). *Civil Right*. Tehran: Islamia Publications. [In Persian]
- Fayumi, A. (n.d.). *Misbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabir lil-Rafi'i*. Qom: Dar al-Radi Publications. [In Arabic].
- Fazel Lankarani, M. J. (2015). External Jurisprudence Course (Sales Lessons / Conditions of the Countervalues / Session 8). Ayatollah Lankarani's Information Base. <https://fazellankarani.com/persian/lessons/8657>
- Ghahari, A., Taleghan Ghaffari, M. & Nemati, E. (2022). Jurisprudential study of the conflict of laws arising from contractual and non-contractual obligations of patents. *Strategic Studies of Jurisprudence and Law*, 3(Special Issue), 345-361. <https://doi.org/10.22034/ejs.2022.333704.1192>

- Ghasemzadeh, S. M. Rahpeyk, H. & Kiani, A. (2003). *Interpretation of the Civil Code*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Golpaygani, M. (2020). *Belughat al-Talib fi al-Ta'liq ala Bai' al-Makasib*. Qom: Khayam Printing House. [In Arabic]
- Gorgi, A. (2008). *Moral Rights - Collection of Articles*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Hurr Amili, M. (1988). *Wasa'il al-Shi'a*. Qom: Aal al-Bayt (AS) Foundation. [In Arabic]
- Jafari Langroudi, M. J. (2009). *Property Law*. Tehran: Ganje danesh. [In Persian]
- Jafari Langroudi, M. J. (2004). *Legal Terminology*. Tehran: Ganje danesh. [In Persian]
- Jafari Langroudi, M. J. (2020). *Annotated Collection of the Civil Code*. Tehran: Ganje danesh. [In Persian]
- Jafari Langroudi, M. J. (2019). *Culture of Elementology*. Tehran: Ganje danesh. [In Persian]
- Katoozian, N. (2011). *Property and Ownership*. Tehran: Mizan. [In Persian]
- Katoozian, N. (2012). *Nominate Contracts*. Tehran: Sahamiye Intishar. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (2000). *Kitab al-Bai*. Tehran: The Institute for compilation and publication of Imam Khomeini's works. [In Arabic]
- Khoei, S.A. (1993). *Misbah al-Fiqaha*. Qom: Dar al-Fiqh al-Islami- Makarem Shirazi, N. (1992). *Sample Interpretation (Tafsir Nemuneh)*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah. [In Persian]
- Makarem Shirazi, N. (2004). *Anwar al-Fiqaha - Kitab al-Bai'*. Qom: Imam Ali bin Abi Talib School Publications. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, N. (1992). *Sample Interpretation (Tafsir Nemuneh)*. Tehran: *Dar al-Kutub al-Islamiyah*. [In Persian]
- Milani, S. M., & Hosseini, H. (2016). *Lectures in Imamite Jurisprudence - The Book of Sales*. Mashhad: Ferdowsi University Press and Publications. [In Arabic]
- Mousavi Bojnourdi, S. M. & Hosseini Neek, S. A. (2015). Nature of Property and Ownership of Intellectual Properties With Special Reference to Imam Khomeini's Viewpoints. *Matin Research Journal*, 17(67), 23-48.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1394.17.67.2.6>
- Mousavi Bojnourdi, S. M. & Hosseini Neek, S. A. (2015). Nature of Property and Ownership of Intellectual Properties With Special Reference to Imam Khomeini's Viewpoints. *Matin Research Journal*, 17(67), 23-48.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1394.17.67.2.6>

- Mousavi Bojnourdi, S. M. & Sabaghi Nadoshan, M. (2015). Condition of Possessory Value in Validity of Transactions with Special Reference to Imam Khomeini's Approach. *Matin Research Journal*, 16(65), 45-66.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1393.16.65.3.6>
- Muhaqqiq Hilli, J. (1987). *Sharayi' al-Islam fi Masa'il al-Halal wa al-Haram*. Qom: Ismailiyan Institute... [In Arabic]
- Najafi, M. H. (1997). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i' al-Islam*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Raghieb I'fahani, H. (1993). *Mufradat Alfa' al-Qur'an*. Beirut: Dar al-'Ilm. [In Arabic]
- Sadeghi Neshat, A. (1997). *Protection of Computer Software Creators' Rights*. Tehran: Plan and Budget Organization Publications. [In Persian]
- Shahidi, M. (2011). *Civil Law 6*. Tehran: Majd. [In Persian]
- Shahid Thani, Z. (1989). *Al-Rawdah al-Bahiyyah fi Sharh al-Lum'ah al-Dimashqiyyah*. Qom: Davari Bookstore. [In Arabic]
- Sobhani, J. (1998). *Masader al-Fiqh al-Islami wa Manabi'uh*. Beirut: Dar al-Adwa'. [In Arabic]
- Tabari, M. (1991). *Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar al- Marefah. [In Arabic]
- Tabrasi, F. (n.d). *Translation of Tafs'r Majma' al-Bay'n*. Translated by 'ossein Nuri Hamadan'. Tehran: Farahani. [In Arabic]
- Tabatabaei, S. M. H. (1995). *Translation of Tafsir al-Mizan*. Translated by Mohammad Baqir Musavi. Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
- Tabatabaei Qommi, S. T. (1992). *Umdat al-Matalib fi al-Ta'liq ala al-Makasib*. Qom: Mahallati Bookstore. [In Arabic]
- Tusi, M. (1986). *Tahdhib al-Ahkam fi Sharh al-Muqni'ah lil-Shaykh al-Mufid*. Tehran: Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Vaziri, M. & Yousefi, M. (2020). Reinvestigation of the Jurisprudential Bases of Selling Financial Rights in the Jurisprudence of Islamic Denominations. *Fiqhe Moqaran*, 8(15), 199-224. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23221976.1399.8.15.8.1>